

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**Qo'qon DPL.
ILMIY
XABARLAR.**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
Кокандский ГПИ.**

QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

Qo‘qon DPI.

ILMIY XABARLAR.

2020- yildan nashr etiladi.

Yilda 4 marta chiqadi.

**1 (9)-2023
MART**

**НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК.
Кокандский ГПИ**

**издаётся с 2020 года
Выходит 4 раз в год**

9.	N.H.QARSHIBOYEVA, D.M.ISMAILOVA, M.B.XUDOYOROV, Z.A.HASANOVA O'zbekiston Respublikasi kitobiga kiritilgan chinniguldoshlar (<i>Caryophyllaceae</i>) oilasini o'rganish	191
10.	X.ISAQOV, O'MAMATQULOVA Sarimsoqpiyozning iste'mol shakllari va uglevodlar miqdori asosida foydali xususiyatlari	194
11.	O.M.TURDIYEVA, F.K.QAXXOROVA Basma (<i>indigofera tinctoria l.</i>) o'simligining bioekologik xususiyatlari	197
IJTIMOIY – GUMANITAR FANLAR		
TARIX		
12.	S.TO'RAXO'JAYEV O'zbekiston SSRga deportatsiya qilingan polyaklar tarixidan	199
13.	Z.YU.ESONOV Markaziy Osiyo turkiy xalqlari hunarmandchiligi tarixidan (Farg'ona vodiysi misolida)	202
ADABIYOTSHUNOSLIK		
14.	Z.B.QOBILOVA Amiriy ijodiyotining takomilida fors-tojik adabiyotining o'rni	205
15.	O.J.HAMROYEVA Qofiyaning tuzilishiga ko'ra turlari tadqiqi	208
16.	D.ZOHIDOVA Navoiy g'azaliyotida realistik tasvir unsurlari	212
17.	M.SAIDAKBAROVA, F.A.QURBONOVA Nazar Eshonqul hikoyalarida millat taqdiri talqini	215
18.	O.ABDURAXMONOVA, M.XOLBOYEVA Bobur devoni nashrlari tadqiqiga bir nazar	217
TILSHUNOSLIK		
19.	M.SH.AKBAROVA Badiiy matnda g'ayriodatiy birikmalarning lingvopoetik aktuallashuvi	220
20.	D.M.JAMOLIDDINOVA, SH.A'ZAMOVA O'zbek tilida sport terminologiyasining lingvokulturologik tadqiqi	223
21.	D.BOSHMANOVA Nizomiddin Mahmudovning lingvistik qarashlari	225
22.	SH.U.NIZAMOVA, S.OILOVA O'zbek va ozarbayjon taxalluslarining mushtarakligi	228
23.	S.M.ZOKIROVA Tilning lug'at tarkibida interferent o'zlashmalarning o'rni va ahamiyati	231
24.	H.H.КАХАРОВА К проблеме классификации тюркских языков	234
25.	Д.М.ГАЗИЕВА, Ф.ЭРКИНОВА О риторике как о науке и искусстве	237

manjetka (so'zma-so'z: manjetcha) – tanga yaproq-manjetka, barglarining tishli shakli to'rtli burma manjetga o'xshatiladi. O'zbek tiliga ko'proq o'simlik shakli hayvon tana a'zolari bilan assotsiatsiya qilinishi xosdir: qo'ziqorin – o'simlikning burishgan tuzilishi qo'zichoq qornining ichki tomoniga o'xshatiladi (so'yilgan qo'zichoqning qorin qismi nazarda tutilgan); qarg'atirnoq – o'simlik mevasining shakli qarg'aning tirnoqlariga o'xshatiladi".

O'zbek tili bog'dorchilik terminologiyasidagi ko'plab terminlarning yaratilishida, nomlanishida milliy-madaniya assotsiatsiyalar ishtirok etadi. CHunonchi, o'zbek bog'dorchilik terminologiyasida uzumning kelinbarmoq degan turini atovchi termin bor. Ushbu terminni yaratishda til sohiblarining shu uzum mevasining kelin-qizlar barmog'idek uzunchoq bo'lishi assotsiatsiya qilingan.

Xulosa qilib aytganda, terminlarning antropotsentrik xususiyatlarini aniqlash terminni yaratgan til sohibining intellektual, ruhiy, madaniy, ma'naviy olamidanda alohida holda bo'lmaydi. Til sohiblarining borliqni bilishning va baholashning ayni rakurslaridan kelib chiqib bajarilgan terminologik tahlillar, tavsiflar to'liqroq bo'ladi. Terminlar muayyan til sohiblarining "borliq haqidagi bilimlarning tildagi o'ziga xos proektsiyasidir". Terminlar "inson o'z ongida til vositasida olam haqidagi bilimlarni turli omillar (ijtimoiy, tarixiy, madaniy, geografik, iqlimiy, biologik va boshqalar) ta'siri ostida qayd qilishi; 2) ushbu bilimlar inson tafakkuri va borliq o'rtasida joylashgan o'ziga xos bir olamda o'z aksini topishi" bilan yuzaga keladi. Bizningcha, antropotsentrik yo'nalishdagi lingvistik tahlillarni terminologik sohalarning har biri bo'yicha olib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Sh.Safarov.Pragmalingvistika. – Toshkent: "O'zbekiston milliy enslopediyasi", 2008. – B. 36.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5-jild. – Toshkent: "O'zbekiston milliy enslopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – B.449.
- 3.Xoshimxo'jayeva M. Olamning lisoniy tasvirida fitonimlar (ingliz, o'zbek va rus tillari misolida): Filologiya bo'yicha falsafa doktori (PhD) dis.avtoref. Toshkent: 2018. – B.15.

NIZOMIDDIN MAHMUDOVNING LINGVISTIK QARASHLARI

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НИЗОМИДДИНА МАХМУДОВА

LINGUISTIC VIEWS OF NIZOMIDDIN MAHMUDOV

**D.Boshmanova - o'qituvchi,
Qo'qon davlat pedagogika instituti**

Annotatsiya. mazkur maqolada hozirgi o'zbek tilshunosligining yetakchi tilshunos olimlaridan biri professor Nizomiddin Mahmudovning o'zbek tilshunosligi taraqqiyoti rivojiga qo'shgan beqiyos hissi va uning ilmiy merosiga nisbatan qisqacha mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, til taraqqiyoti, tilshunoslik tarixi, struktur tilshunoslik, lingvosinergetika.

Аннотация. в данной статье один из ведущих лингвистов современного узбекского языкознания, профессор Низомиддин Махмудов сделал краткий комментарий о несравненном вкладе в развитие узбекского языкознания и своем научном наследии.

Ключевые слова: лингвистика, языковое развитие, история языкознания, структурная лингвистика, лингвосинергетика.

Abstract. in this article, one of the leading linguists of modern Uzbek linguistics, professor Nizomiddin Mahmudov, made a brief comment on the incomparable contribution to the development of Uzbek linguistics and his scientific heritage.

Key words: linguistics, language development, history of linguistics, structural linguistics, linguosynergetics.

O'zbek tilshunosligining yetakchi va zabardast vakillaridan biri Nizomiddin Mahmudov - o'zining butun hayotini ilm-fan ravnaqi va o'zbek tili taraqqiyotiga bag'ishlab kelayotgan tilshunos olimlardan biri. Jamiyatimiz hayotida ona tilimizning o'rnini oshirishga astoydil xizmat qilayotgan Nizomiddin Mahmudov o'zbek tilining turli masalalariga bag'ishlangan 50 ga yaqin darslik, 300 ga yaqin ilmiy-ma'rifiy mavzularga oid maqolalar, shuningdek, bir qancha o'quv qo'llanmalar muallifidir. Ayniqsa, tilshunos olimning "O'zbek tilining nazariy grammatikasi"(1995), "O'zimiz va so'zimiz"(1997), "Ma'rifat manzillari", "So'z estetikasi"(1981), "O'zbek tilidagi sodda gaplarda semantik-sintaktik asimmetriya" (1984), "Gapda forma va mazmun"(1984), "O'zbek tilda ish yuritish"(1990), "O'zbek tilini o'rganamiz. Rasmiy lug'at"(1991), "Til va madaniyat"(1992), "O'zbek tilining mazmuniy sintaktikasi"(1992), "Turkcha-o'zbekcha, o'zbekcha-turkcha lug'at"(Toshkent,1993, Anqara,1998), O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis"(1995), "Til"(1998), "Ma'rifat manzaralari"(1999), "Komillik kaliti. Ma'naviyatdan o'zbekcha-ruscha-ingilizcha lug'at"(1999, 2006), "O'qituvchi nutqi madaniyati"(2009), "Tilimizning tilla sandig'i"(2011)[1] deb nomlangan kitoblari va o'quv qo'llanmalari bugungi kunda tilshunosligimizda katta ahamiyatga ega asarlardan hisoblanadi.

Nizomiddin Mahmudov 1951-yilda Farg'ona viloyatining Buvayda tumanida tug'ilgan. 1974-yilda ToshDUning o'zbek filologiyasi fakultetini bitirdi. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti o'zbek tili kafedrasining sobiq mudiri. Hozirgi kunda O'zR FA Alisher Navoiy nomli Til va adabiyot instituti direktori lavozimida ishlab kelmoqda. Tilshunoslik, adabiyotshunoslik, ma'naviyat va ma'rifat masalalari bo'yicha izlanishlar olib borgan. Bir qator ilmiy ishlari AQSH, Turkiya, Ozarbayjon kabi xorijiy mamlakatlarda chop etilgan. Shuningdek, o'rta maktablarning V-IX sinflari uchun "Ona tili" darsliklari muallifidir O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a'zosi.

Metodik qism

Tadqiqot materiallari va usullari

Professor Nizomiddin Mahmudov

o'zbek tilshunosligining leksikologiya, semasiologiya, onomastika, nutq madaniyati, uslubshunoslik va leksikografiya sohalari bo'yicha qator salmoqli ishlar yaratdi. Olimning o'zbek nutq madaniyati va o'zbek leksikologiyasi sohasidagi faoliyati – ushbu yo'nalishlar taraqqiyotiga qo'shgan hissasi ham salmoqlidir.

Tilshunos olim Abdulhamid Nurmonov bilan hammualliflikda yaratgan "O'zbek tilining nazariy grammatikasi" deb nomlangan o'quv qo'llanmasida fanlarning paydo bo'lishi, fanlar sistemasi, fanlar tasnifi, tilshunoslikning boshqa fanlar bilan aloqasi, tilshunoslikning fanlar sistemasidagi o'zni haqida batafsil to'xtalib o'tgan va tilshunoslik fani deyarli barcha fanlar bilan uzviy aloqadorligini ko'rsatib bergan. Bu haqida shunday fikrlarni yozadi: "Hozirgi davrda o'zbek tilining barcha sathlari bo'yicha qator ilmiy-tadqiqot ishlari mavjud. Oliy o'quv yurtlarining o'zbek tili va adabiyoti fakulteti talabalari uchun tavsifiy xarakterdagi darslik va qo'llanmalar yaratildi. Bu darslik va qo'llanmalarda o'zbek tilining fonetikasi, morfemikasi, so'z yasaliishi, leksikologiyasi, morfologiyasi va sintaksisi yuzasidan izchil ma'lumotlar berildi." [2] Ushbu qo'llanmaning "Kirish", "Sodda gap" qismi professor A.Nurmonov, "Gapda shakl va mazmun", ("Sodda gap va qo'shma gap") qismi professor N.Mahmudov tomonidan yozilgan.

Nizomiddin Mahmudovning "Til tilsimi tadqiqi" nomli kitobi ham bugungi kunda tilshunosligimizda katta amaliy ahamiyatga ega. Mazkur kitobda struktur tilshunoslikning yuzaga kelishi, uning yo'nalishlari, til tilsimi sinoatlari, til talqinlarida muntazamlilik va mutanosiblik ehtiyoji, olamning lisoniy manzarasi, so'z o'zlashtirish va milliylik, o'xshatishlarning til va nutqdagi o'zni haqida keng yoritilgan. Tilshunoslik haqida o'z fikrini bildirar ekan: "Til har qanday xalqning dunyolarga bermaydigan muqaddas boyligidir. Xalqning butun uzun umri davomida yiqqan-tergan dunyosi ana shu boylilikda o'z tajassumini topgan. Bu boylikka

qilingan har qanday dahl yoki nopisandlik uning sohibi bo'lgan xalq nafsoniyatini, hamiyatini paymol qilish bilan barobar tarzda qabul qilinadi.”[3], - deydi tilshunos olim.

Nizomiddin Mahmudovning tilshunoslikdagi muhim ishlaridan biri boshqa yo'nalishlarga nisbatan keyinroq rivojlanib kelayotgan lingvosinergetika sohasida olib borgan izlanishlaridir. Sinergetikaning rivoji va shakllanishi natijasida ko'pgina sohalarda tabiiy fanlarga aloqador qonuniyatlarning umumfalsafiy, metodologik asosga aylanib borayotganligi kuzatilmoqda. “Bugungi kunda dunyo aqliy tajribasining taraqqiyotini turli fanlar integratsiyasiz tasavvur etib bo'lmaydi, bugungi globallashtayotgan dunyoda ilmiy integrativ jarayonlar juda katta sur'at bilan kechmoqda”[4] Tilshunoslikda bu metodning shakllanishi tilning xolis va mukammal tadqiqi yo'llarini topishga bo'lgan ehtiyoj natijasidir. “Tarixiy xotirasiz - kelajak yo'q” deyilganidek, ona tilimizning taraqqiyoti va rivoji - uning tarixini, kelib chiqishini, asrlar davomida qanday o'zgarishlarga uchraganligini, hozirgi shakliga kelguncha qancha yo'llarni bosib o'tganligini o'rganish bilan bevosita bog'liq. Professor N.Mahmudovning ta'kidlashicha, har bir fanning hozirgi holatini chuqur o'rganish, uning tarixiy taraqqiyoti bilan bog'lab olib borilganidagina kutilgan samarani beradi. Demak, kishilarning aloqa vositasi bo'lgan tilning ichki tuzilishi, tuzilish birliklari, bu birliklarning ichki jarayonda voqealanishi, tilning jamiyat bilan munosabati, til va tafakkur munosabati, tillarning geneologik va tipologik muammolari bilan shug'ullanuvchi “Tilshunoslik nazariyasi” bilan bu muammolarning o'rganilish tarixi masalarini yoritib beruvchi “Tilshunoslik tarixi” o'zaro uzviy bog'liqdir.

Nizomiddin Mahmudovning yaratgan o'quv qo'llanmalarida o'zbek tilining tarixini chuqur bilishga imkon yaratildi. O'zbek tilshunoslarining dunyo tilshunoslik fanining

rivojiga qo'shgan hissalari, jahon ilm-fanida Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Mahmud Koshg'ariy, Zamaxshariy, Alisher Navoiy kabi qomusiy bilim egalarining lingvistik qarashlari, o'zbek tilshunosligining shakllanish va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Professor Nizomiddin Mahmudov tilshunoslikning ko'plab sohalarida ilmiy izlanishlar olib borgan. Yuqorida aytib o'tilgan lingvosinergetika, qiyosiy-tarixiy tilshunoslik, lingvistik tadqiqot metodologiyasi sohasidagi ishlari buning yorqin dalilidir. Shu jumladan, tilshunos olim o'zining “Til qanday paydo bo'lgan?”, “Til va ma'naviyat” nomli maqolalarida ham lingvomadaniyatshunoslikka oid firklarini bayon qilib o'tgan. Tilshunos olim Nizomiddin Mahmudov o'zbek tilshunosligiga o'ziga xos maktab yarata oldi desak mubolag'a bo'lmaydi, albatta. Negaki, uning rahbarligida bir qancha nomzodlik dissertatsiyalari himoya qilinganligi buning yorqin isbotidir. Xususan, olimning o'zi ham “Эллипсис в узбекском языке” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini va “Семантико-синтаксическая асимметрия в простом предложении узбекского языка” mavzusida doktorlik dissertatsiyalarini himoya qilgan. Shu bilan birga professorning o'rta ta'lim maktablarining V - IX sinflari uchun mo'ljallangan “Ona tili” darsliklari va akademik litseylar uchun esa 3 jildlik “Hozirgi o'zbek adabiy tili” darsliklari yillar davomida biz yoshlar uchun asosiy dars qo'llanmalari sifatida xizmat qilib kelmoqda.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash o'rinliki, professor Nizomiddin Mahmudov butun hayoti davomida o'zbek tilshunosligi fanida alohida yo'nalish yaratib, o'ziga xos meros qoldirib, ona tilimizning rivojiga chinakam hissa qo'shib kelmoqda. Olim o'zbek tilshunosligiga qo'shgan xissasini benihoyatda kattaligi sababli faqat qisqagina o'z mulohazalarimizni keltirdik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...// O'zbek tili va adabiyoti. – T., 2012. – B.10.
- 2.Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis// O'qituvchi. – T., 1995. – B.232.
- 3.Mahmudov N. Til tilsimi tadqiqi// Mumtoz so'z. – T., 2017. – B.5.
- 4.Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...// O'zbek tili va adabiyoti. – T., 2012. – B.15.
- 5.Yo'ldoshev M., Andaniyozova D. Zarif so'z ziyorati// Anlam kitap. – Anqara., 2022. – B.14.